

Małgorzata Zajdel, Małgorzata Michalcewicz

**WSPIERANIE GOSPODARSTW O NIEKORZYSTNYCH
WARUNKACH GOSPODAROWANIA W PROW NA LATA 2004–2006
W PORÓWNANIU Z PROW NA LATA 2007–2013**

**SUPPORTING FARMS UNDER UNFAVOURABLE FARMING
CIRCUMSTANCES ON THE BASE OF COMPARISON OF FINDINGS
BASED ON PROW REALIZATION BETWEEN 2004 AND 2006
AND ONES BASED ON PROW BETWEEN 2007 AND 2013**

Katedra Informatyki w Zarządzaniu, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy
ul. Kaliskiego 7, 85-792 Bydgoszcz, e-mail: m.zajdel@utp.edu.pl; malgosia@utp.edu.pl

Abstract. A subject of the paper was analysis of performance of activities on areas of unfavourable farming circumstances, what were taken during PROW realization from between 2004 and 2006 to between 2007 and 2013. Such activities had to ensure development of farms which were located on areas characterizing with difficult soil, climatic and demographic conditions. 38.1 per cent of total domestic farm land area and 46.7 per cent of total domestic population of farms were included into the survey. All researched farms have competed about area payments. Between 2004 and 2006 were put around 700 thousand the applications in average. Farmers having titles to area payments obtained then 3.7 billion PLN of financial support. Between 2007 and 2008 a number of the applications increased up to 5.4 per cent. A farmer getting the support was obligated to keep principles of good usual agricultural practice.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, niekorzystne warunki gospodarowania, zasady dobrej praktyki rolniczej.

Key words: farm, principles of good agricultural practice, unfavourable farming circumstances.

WSTĘP

W Unii Europejskiej występują obszary rolnicze, charakteryzujące się dużą różnorodnością co do warunków glebowo-klimatycznych, rzeźby terenu, położenia geograficznego czy technicznych sposobów prowadzenia produkcji rolniczej. Wspólna polityka rolna (WPR) zaleca branie pod uwagę szczególnego charakteru działalności rolniczej, który wynika ze struktury społecznej rolnictwa i naturalnej różnorodności między regionami rolniczymi. Wsparcie obszarów znajdujących się w mniej korzystnej sytuacji będzie realizowane w postaci dodatków wyrównawczych. Dzięki rekompensatom, proponowanym w ramach WPR osobom gospodarującym na tych obszarach, pragnie się uzyskać ciągłość rolniczego użytkowania ziemi, zachowanie walorów krajobrazu wiejskiego czy promowanie systemów zrównoważonego rozwoju rolnictwa (Wspólna polityka rolna... 2002).

MATERIAŁ I METODY

Działanie dotyczące wspierania gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) były adresowane do użytkowników gospodarstw rolnych, położonych na terenach utrudniających produkcję rolniczą ze względu na niekorzystne wa-

runki naturalne. Dopłaty wyrównawcze dla użytkowników gospodarstw rolnych położonych na ONW miały im zrekompensować trudniejsze, w porównaniu z gospodarstwami położonymi poza strefami ONW, warunki gospodarowania. Dopłaty miały też przeciwdziałać wyludnieniu obszarów wiejskich i zatracaniu ich rolniczego charakteru. Płatność była związana z przestrzeganiem mierzalnych standardów dotyczących ochrony środowiska w zakresie produkcji rolniczej, zwanych także zwykłą dobrą praktyką rolniczą.

Wpieranie gospodarstw rolnych znajdujących się na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania założono zarówno w Planie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004–2006 (PROW na lata 2004–2006), jak również w Programie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 (PROW na lata 2007–2013). Świadczy to o ciągłości działań podejmowanych w ramach WPR w tak ważnej dziedzinie, jaką jest dawanie szans rozwoju gospodarstwom rolnym, niezależnie od ich położenia i warunków gospodarowania. Celem opracowania jest wskazanie różnic i podobieństw między działaniami, założonymi w obu programach rozwoju obszarów wiejskich i aktach wykonawczych do tych programów. W warstwie faktograficznej opierano się na danych zawartych w Systemie Informacji... (2004–2006).

WYNIKI I DYSKUSJA

Porównanie wsparcia ONW w PROW na lata 2004–2006 z PROW na lata 2007–2013

Podstawą prawną do przyjęcia PROW na lata 2004–2006 była Ustawa sejmowa z 2003 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. Ustawa ta opierała się na Rozporządzeniu Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 roku, określającym wysokość wsparcia przeznaczonego na poszczególne działania. Polska ustawa określała zadania oraz właściwości jednostek organizacyjnych i organów w kwestii między innymi wspierania działalności gospodarstw rolnych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Z kolei podstawą prawną PROW na lata 2007–2008 była Ustawa z 2007 roku o wspieranie rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Ustawa opierała się z kolei na Rozporządzeniu Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 roku, określającym kryteria i wysokość przyznawania pomocy finansowej. Obie ustawy różniły się rodzajem funduszy i ogólną wysokością wsparcia przypadającego na poszczególne działania, określanego przez Wspólnotę Europejską.

Podstawowym priorytetem działań dotyczących ONW w obu PROW jest wyrównywanie szans rozwoju gospodarstw rolnych. Opisy działań były podobne: najpierw bowiem podano podstawy prawne, następnie określono cel działania wraz z opisem obejmującym charakterystykę beneficjenta, formy i poziom pomocy. W końcu określono wysokość budżetu. Celem działania było zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi, promocja rolnictwa przyjaznego dla środowiska oraz zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich. Dopłaty miały na celu przeciwdziałanie wyludnieniu się obszarów wiejskich i zatraceniu ich rolniczego charakteru.

W ramach delimitacji obszarów górskich i innych obszarów o niekorzystnych warunków gospodarowania wyróżniono:

- obszary górskie, gdzie produkcja rolna jest utrudniona ze względu na niekorzystne warunki klimatyczne i ukształtowanie terenu. Do terenów górskich zaliczono gminy, w których ponad połowa użytków rolnych znajduje się na wysokości powyżej 500 m n.p.m.;
- obszary nizinne, gdzie występują ograniczenia produktywności rolnictwa związane ze złą jakością gleb, nieodpowiednimi warunkami klimatycznymi i wodnymi, niesprzyjającą rzeźbą terenu i niekorzystnymi wskaźnikami demograficznymi;
- obszary ze specyficznymi utrudnieniami naturalnymi, obejmujące gminy i obręby geodezyjne rejonów podgórskich znajdujących się powyżej 350 m n.p.m. (Niewęłowska 2005).

Ogólna charakterystyka ONW w skali kraju pozwala na stwierdzenie, że w zasięgu tych terenów znalazło się 55,5% użytków rolnych. Obszary te cechował duży udział ziem porzuconych (ugory, odłogi) w stosunku do powierzchni użytków rolnych ogółem oraz kilkakrotnie większy udział ludności związanej z rolnictwem w stosunku do terenów znajdujących się poza wydzielonymi strefami ONW (Wsparcie działalności... 2005).

Wsparcie finansowe działalności na ONW otrzymywali rolnicy, których gospodarstwa w całości lub części położone były w granicach tych terenów, a powierzchnia użytków rolnych wynosiła minimum 1 ha. Pomoc, obejmująca grunty rolne, łąki oraz pastwiska trwałe, wynosiła 179 zł (38 euro) na 1 ha obszarów nizinnych (strefa pierwsza), 264 zł (56 euro) w strefie drugiej i 320 zł (68 euro) na 1 ha obszarów górskich. Stawki płatności nie zmieniały się w kolejnym PROW (2007–2013), mimo że relacje między euro a złotym podlegały wahaniom. Ze względu na charakter PROW, którego zasadniczym celem było zachowanie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, oraz na konieczność przeciwdziałania tak zwanej nadmiernej kompensacji na poziomie gospodarstwa zastosowano system degressywności płatności (Obszary o niekorzystnych warunkach... 2005). W związku z tym płatności wynikające z gospodarowania na ONW podlegały zmniejszeniu w zależności od wielkości gospodarstwa, co obrazuje poniższe zestawienie (tab. 1).

Tabela 1. Płatności wynikające ze wsparcia działalności rolniczej na ONW w zależności od areалу gospodarstwa

Areal (w ha)	Płatności
1–50	100% płatności za każdy ha
50–100	50% płatności za kolejnych 50 ha
100–3000	25% płatności za kolejnych 200 ha
Ponad 300 ha	brak płatności na tym obszarze

Źródło: obliczenia własne.

Rolnik, ubiegający się o dofinansowanie gospodarowania na ONW, musiał zadeklarować prowadzenie działalności rolniczej przez co najmniej pięć lat, a zwłaszcza przestrzeganie zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej. W skład tych zasad wchodziły wymagania dotyczące między innymi: rolniczego wykorzystania ścieków na terenie gospodarstwa, prawidłowych zasad stosowania nawozów i ich przechowywania, gospodarki na użytkach zielonych, ochrony siedlisk przyrodniczych itp. (Rozporządzenie Rady Ministrów 2004).

Przebieg składania wniosków o dofinansowanie działalności rolniczej na ONW w latach 2004–2006

Złożenie wniosku w sprawie działalności rolniczej na ONW nie było możliwe bez złożenia wniosku o dopłaty bezpośrednie, ponieważ oba rodzaje dopłat były powiązane integralnie ze sobą. Stąd wymagania formalne obejmowały uzyskanie wpisu do ewidencji gospodarstw rolnych, numeru ewidencyjnego i numerów działek zgłoszonych do płatności. W pierwszym roku składania wniosków nie wszyscy rolnicy mieli świadomość występowania na ich terenie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, a ponadto służby doradcze nie udzielały wystarczających informacji. Początkowo sądzono, że całe gospodarstwo powinno leżeć na tych obszarach, aby móc skorzystać z tak zdefiniowanego wsparcia. Z czasem gminy zaczęły dążyć do uznania kolejnych terenów za ONW, składając odpowiednie wnioski.

W 2004 roku okres przyjmowania wniosków wydłużono od 15 kwietnia do 25 lipca 2004 roku, dlatego że do Unii Europejskiej wstąpiliśmy 1 maja 2004 roku. W dwóch kolejnych latach wnioski przyjmowano od 15 marca do 25 czerwca danego roku, a więc w takim samym okresie jak wnioski o dopłaty bezpośrednie, gdyż w przypadku obu rodzajów wsparcia wykorzystywano jeden wzorzec dokumentu.

W 2004 roku złożono 628,7 tys. wniosków o dofinansowanie gospodarstw położonych na ONW, co stanowiło 44,9% w stosunku do dopłat obszarowych (1,4 mln wniosków). W kolejnych latach liczba wniosków wzrastała, i tak w 2005 roku wyniosła 708,6 tys., a w 2006 roku już 717,6 tys. (tab. 2).

Tabela 2. Liczba złożonych wniosków o wspieranie gospodarstw położonych na ONW

Województwo	2004 rok	2005 rok	2006 rok	Liczba złożonych wniosków w stosunku do liczby gospodarstw rolnych (w %)
Dolnośląskie	18 283	20 602	20 893	27,8
Kujawsko-pomorskie	27 893	30 336	30 685	41,7
Lubelskie	56 230	63 663	64 517	30,5
Lubuskie	13 670	15 826	16 305	52,5
Łódzkie	64 623	73 221	74 055	48,5
Małopolskie	48 831	56 065	55 822	28,6
Mazowieckie	113 516	131 653	133 804	49,4
Opolskie	6 143	6 405	6 428	17,5
Podkarpackie	38 654	43 105	43 312	24,4
Podlaskie	57 199	67 498	69 003	76,7
Pomorskie	19 672	22 712	23 230	45,5
Śląskie	15 539	16 568	17 140	17,9
Świętokrzyskie	34 024	36 118	36 546	33,1
Warmińsko-mazurskie	26 979	30 551	31 098	66,8
Wielkopolskie	70 805	75 946	76 043	58,6
Zachodniopomorskie	16 701	18 406	18 727	50,5
Razem	628 762	708 675	717 623	40,1

Źródło: System Informacji... (2004–2006).

W liczbach bezwzględnych najwięcej wniosków składano corocznie w województwach: mazowieckim (133,8 tys.), wielkopolskim (76,0 tys.), łódzkim (74,0 tys.), podlaskim (69,0 tys.) i lubelskim (64,5 tys.). Gdyby natomiast wziąć pod uwagę liczbę gospodarstw rolnych w poszczególnych województwach, okazałoby się, że najwięcej wniosków złożono w województwach: podlaskim (76,7%), warmińsko-mazurskim (66,8%), wielkopolskim (58,6%) i lubuskim (52,5%), wobec 40,1% w skali całego kraju. Z definicji ONW wynika, że wsparcie mogło obejmować część użytków rolnych, na których te tereny występowały, a nie zawsze całego gospodarstwa rolnego. Stąd liczba wniosków nie odpowiadała powierzchni użytków rolnych uznanych za ONW.

Przyrost liczby wniosków w roku 2006, w porównaniu z latami 2004 i 2005, odnotowano we wszystkich województwach, co świadczy o wzroście świadomości rolników co do możliwości sięgania po wsparcie ze środków UE. Analiza liczby złożonych wniosków dotyczących ONW w 2006 roku w stosunku do płatności obszarowych w poszczególnych województwach wskazuje, że najwyższy wskaźnik osiągnięto w województwach: podlaskim (81,8%), lubuskim (75,9%), warmińsko-mazurskim (70,4%) i zachodniopomorskim (62,1%). Wskaźnik ten dla całego kraju wyniósł 46,1%.

Finansowy wymiar wsparcia działalności rolniczej na ONW w latach 2004–2006

Rolnik otrzymujący pomoc finansową wynikającą z gospodarowania na ONW zobowiązany był do określonych czynności wynikających z istniejących przepisów, co wyraźnie różni tę pomoc od płatności obszarowych. O ile otrzymanie dopłat bezpośrednich nie jest obwarowane restrykcjami finansowymi (w sensie zwrotu kwot, jeśli nie zostaną spełnione warunki), o tyle w przypadku wsparcia gospodarstwa rolnego na ONW podstawową kwestią jest rygorystyczne przestrzeganie zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej. W Rozporządzeniu Rady Ministrów ustalono, że jeśli pierwsza kontrola wykaże brak przestrzegania tych zasad, rolnik zostaje tylko pouczone, a uchybienie to zostaje jedynie odnotowane w protokole kontroli. Jeśli w wyniku następnej kontroli stwierdzono by dalsze nieprzestrzeganie zasad, to płatności zostają zmniejszone w danym roku o 7%, a potem całkowicie wstrzymane (Rozporządzenie Rady Ministrów 2004).

Dyscyplinowanie rolników, tak by przestrzegali zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej, wydaje się pociągnięciem właściwym, ponieważ stan ekologiczny niektórych gospodarstw pozostawia wiele do życzenia. Stąd zapewne zaskoczenie niektórych rolników, którzy pobrali świadczenia za gospodarowanie na ONW, a potem wyrazili zdziwienie pojawiającymi się kontrolami. Zgodnie z przepisami dotyczącymi PROW wszystkie działania tam zapisane są objęte kontrolami. Kary za nieprzestrzeganie zasad są mniej lub bardziej surowe. Te dotyczące ONW należą do mniej restrykcyjnych.

Pomoc finansowa udzielana jest w formie corocznych zryczałtowanych płatności, zwanych dopłatami wyrównawczymi, przyznawanych w zależności od liczby hektarów użytków rolnych położonych na ONW. Decyzje administracyjne wydaje się w terminie sześciu miesięcy od daty złożenia wniosku, po kolejnych zaś 30 dniach rolnik otrzymuje tę płatność. Ponadto rolnik zobowiązany jest do przechowywania przez pięć lat dokumentów dotyczących przykładowo dowodów zakupu nawozów lub środków ochrony roślin, atestów dla opryskiwaczy ciągnikowych lub ukończenia szkolenia związanego z ochroną środowiska.

Analizując wysokość dotacji wynikającej z gospodarowania na ONW, należy zwrócić uwagę, że nie zawsze cała powierzchnia gospodarstw rolnych była objęta tym wsparciem.

Okazuje się, że wysokość płatności stanowiła równowartość w złotych kwoty w euro ustalonej przez Komisję Europejską. W 2004 roku przelicznik złotego na euro wynosił 4,74. W miarę umacniania się złotówki te korzystne relacje uległy pogorszeniu i już w latach 2005 i 2006 przelicznik wynosił 3,97 zł na euro. Oznaczało to, że za tę samą liczbę euro można było uzyskać mniejsze kwoty wyrażane w złotych.

W 2004 roku wsparcie gospodarstw położonych na ONW (kwota wypłat) wyniosło 1144,6 mln zł. W kolejnych latach, mimo wzrostu powierzchni ONW w 2005 roku (o 9,8%) i w 2006 roku (o kolejne 1,9%), zwiększenie pomocy finansowej wyniosło w 2005 roku 1267,9 mln zł, a w 2006 roku 1295,1 mln zł, co obrazuje poniższe zestawienie (tab. 3).

Tabela 3. Wysokość dofinansowania działalności rolniczej na ONW (w tys. zł)

Województwo	2004 rok	2005 rok	2006 rok
Dolnośląskie	41 742	45 991	47 015
Kujawsko-pomorskie	62 834	67 067	68 363
Lubelskie	76 603	84 948	86 975
Lubuskie	34 480	38 330	40 031
Łódzkie	86 174	96 011	97 642
Małopolskie	45 826	51 948	52 348
Mazowieckie	209 529	235 093	239 654
Opolskie	9 817	10 432	10 561
Podkarpackie	36 629	41 668	42 224
Podlaskie	149 786	170 735	175 306
Pomorskie	55 665	61 458	63 485
Śląskie	15 524	18 947	19 714
Świętokrzyskie	30 568	35 603	36 623
Warmińsko-mazurskie	86 348	92 785	94 853
Wielkopolskie	151 259	160 675	162 211
Zachodniopomorskie	51 837	56 234	58 132
Razem	1 144 630	1 267 926	1295 141

Źródło: System Informacji... (2004–2006).

Analizując realizację płatności wyrównawczych w poszczególnych województwach, należy podkreślić, że wysokość tej kwoty jest wypadkową powierzchni ONW, kategorii gospodarstw oraz stref. W 2006 roku największe kwoty odnotowano w województwach: mazowieckim (239,6 mln zł), podlaskim (175,3 mln zł) i wielkopolskim (162,2 mln zł). W sumie w latach 2004–2006 w ramach wspierania działalności rolniczej na ONW wypłacono beneficjentom 3707, 6 mln złotych, co oznacza pełne wykonanie planu zawartego w PROW.

Dotychczasowy przebieg realizacji płatności za gospodarowanie na ONW w porównaniu z PROW na lata 2007–2013

Wsparcie gospodarowania na ONW w latach 2007–2013 ma na celu zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi, zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich oraz utrzymanie zrównoważonego sposobu gospodarowania, uwzględniającego aspekty ochrony środowiska. Dodatkowo celem jest zapobieganie wyludnianiu się obsza-

rów wiejskich, zatraceniu ich rolniczego charakteru oraz wiążącym się z tym konsekwencjom społecznym, gospodarczym i środowiskowym. Nadal pomoc jest udzielana w postaci rocznych zryczałtowanych płatności (dopłat wyrównawczych) do hektara użytków rolnych położonych na ONW. Beneficjenci, którzy zobowiązali się do prowadzenia działalności rolniczej przez pięć lat od otrzymania pierwszej płatności w ramach PROW na lata 2004–2006, mogli ubiegać się również o płatność na zasadach określonych w PROW na lata 2007–2013. W tym postanowieniu wyraża się ciągłość podejmowanych programów i przestrzeganie zasad przydzielania środków finansowych.

Do składania wniosków – podobnie jak w poprzednich latach – wykorzystywano te same dokumenty jak w przypadku dopłat bezpośrednich. Podstawowy termin składania wniosków (od 15 marca do 15 maja) także się nie zmienił. Liczba złożonych wniosków wzrosła w stosunku do poprzednich kampanii z lat 2004–2006, co oznacza, że rolnicy zaczęli doceniać możliwość skorzystania z tego rodzaju pomocy oraz skrupulatniej wypełniać wnioski zawarte w załączniku do rozporządzeń wykonawczych. W 2007 roku wzrost liczby złożonych wniosków w stosunku do 2006 roku wyniósł 5,4%, a w 2008 roku utrzymał się na podobnym poziomie. Wzrost liczby złożonych wniosków dotyczył niemal wszystkich województw, co obrazuje poniższe zestawienie (tab. 4).

Tabela 4. Liczba złożonych wniosków o dofinansowanie gospodarstw położonych na ONW w latach 2007–2008

Województwo	Liczba wniosków złożonych w 2007 roku	Liczba wniosków złożonych w 2008 roku	Kwoty zrealizowanych płatności do 31.01.2009 roku (w tys. zł)
Dolnośląskie	21 481	21 322	76 802
Kujawsko-pomorskie	31 549	31 286	122 785
Lubelskie	68 446	68 537	146 052
Lubuskie	16 931	16 864	66 389
Łódzkie	77 805	77 664	176 610
Małopolskie	57 110	56 287	95 498
Mazowieckie	144 079	144 249	408 123
Opolskie	7 203	7 160	19 484
Podkarpackie	45 916	46 445	76 351
Podlaskie	70 759	71 178	310 859
Pomorskie	24 128	24 397	113 127
Śląskie	20 083	20 713	36 830
Świętokrzyskie	40 852	40 346	63 808
Warmińsko-mazurskie	31 876	31 552	136 421
Wielkopolskie	78 995	78 801	283 791
Zachodniopomorskie	19 125	18 857	90 243
Ogółem	756 338	755 658	2 223 173

Źródło: System Informacji... (2004–2006).

Kwota wsparcia finansowego w okresie 2007–2008 wyniosła ponad 2,2 mld zł, jeśli liczyć niecałkowicie zrealizowane płatności dotyczące 2008 roku. Mianowicie terminy płatności bieg-

ną od 1 grudnia danego roku do 30 czerwca roku następnego. Kwota ta mogłaby być większa, gdyby nie pozostawiono na tym samym poziomie wysokości płatności dotyczących ONW, chociaż przelicznik euro na złotego uległ zmianie, co odbywa się kosztem rolnika.

PODSUMOWANIE

Wprowadzenie dopłat wyrównawczych za prowadzenie gospodarstw na ONW miało na celu ochronę obszarów cennych z punktu widzenia ekologicznego, krajobrazowego, turystycznego, demograficznego (wyludnienie), kulturalnego czy cywilizacyjnego. W Unii Europejskiej założono, że warto dopłacać do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, ponieważ koszty produkcji na takich terenach są wyższe. Wysokość zaproponowanej rekompensaty nie była wysoka, lecz sankcje wynikające z nieprzestrzegania przez wnioskodawcę zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej były już bardziej dotkliwe (zwrot płatności).

W Planie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2004–2006 oraz w Programie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 założono identyczne działania związane ze wspieraniem gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Działania te były instrumentem wsparcia finansowego gospodarstw rolnych położonych na obszarach, na których produkcja rolnicza była utrudniona ze względu na niekorzystne warunki naturalne.

Z porównania PROW na lata 2004–2006 i PROW na lata 2007–2013 wynika, że działania dotyczące wspierania gospodarowania na ONW są jednostkowym przykładem kontynuowania programów w prawie niezmienionym kształcie. Inne działania zaproponowane w PROW podlegają istotnym modyfikacjom.

PIŚMIENNICTWO

Niewęglowska G. 2005. Wsparcie polskich gospodarstw rolnych położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Warszawa, IERiGŻ.

Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania. 2005. Biul. Inf. MRiRW, 11–12.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 11 kwietnia 2007 roku w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. DzU z dnia 11 kwietnia 2007 roku, nr 68, poz. 448.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 kwietnia 2004 roku w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania objętej planem rozwoju obszarów wiejskich. DzU z dnia 14 kwietnia 2004 roku, nr 73, poz. 656.

System Informacji Zarządczej ARiMR. 2004–2006. Warszawa, Departament Programowania i Sprawozdawczości.

Ustawa z dnia 7 marca 2007 roku o wspieranie rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. DzU z dnia 7 marca 2007 roku, nr 64, poz. 427.

Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, 2005. Warszawa, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej a polskie rolnictwo. 2002. Warszawa, UKiE.